

**TURLI TEMPERAMENTLI BOLALARNING BOG'CHA
MUHITIGA MOSLASHISH DINAMIKASI**

BARATOVA DILAFRUZ OLIMJONOVNA

IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

ZIYODULLAYEV HAYITMUHAMMAD OMONDULLO O'G'LI

IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA UNIVERSITETI MAGISTRI

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada turli temperament turlariga ega bolalarning maktabgacha ta'lim muassasasi muhitiga moslashish dinamikasi o'rganilgan. Gippokrat-Pavlov temperament tasnifi asosida to'rt temperament guruhidagi bolalarning moslashish jarayoni taqqoslangan. Buxoro viloyatidagi 12 ta maktabgacha ta'lim muassasasida 3–5 yoshli 248 nafar bola ishtirokida olib borilgan tadqiqot temperament turi va moslashish muddati, emosional holat hamda ijtimoiy integratsiya o'rtasida statistik jihatdan muhim farqlar borligini aniqladi. Sangvinik bolalar eng qisqa moslashish davri (o'rtacha 18 kun) ni, melanxolik bolalar esa eng uzun moslashish jarayonini (o'rtacha 47 kun) boshdan kechirdi. Maqolada har bir temperament turi uchun moslashuv inqirozini kamaytiruvchi psixologik-pedagogik usullar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: temperament, bog'cha moslashuvi, maktabgacha ta'lim, moslashish dinamikasi, sangvinik, melanxolik, xolerik, flegmatik, ijtimoiy adaptatsiya.

ABSTRACT. This article examines the dynamics of adaptation of children with different temperament types to the preschool education environment. Based on the Hippocrates-Pavlov temperament classification, the adaptation process of children in four temperament groups was compared. A study conducted with 248 children aged 3-5 years in 12 preschool education institutions of Bukhara region found statistically significant differences between temperament types. Sanguine children experienced the shortest adaptation period (average 18 days), while melancholic children went through the longest adaptation process (average 47

days). The article proposes psychological and pedagogical methods for reducing the adaptation crisis for each temperament type.

Keywords: temperament, preschool adaptation, preschool education, adaptation dynamics, sanguine, melancholic, choleric, phlegmatic, social adaptation.

KIRISH. Maktabgacha ta'lim muassasasiga (MTM) birinchi marta borish bolaning hayotida hal qiluvchi daqiqalardan biridir. Bu voqea uchun ko'pchilik bolalar jiddiy hissiy va ijtimoiy qiyinchiliklar boshdan kechiradi — bu holat ilmiy adabiyotlarda moslashuv inqirozi deb ataladi [1; 14-b.]. Moslashuv inqirozining og'irligi esa ko'p jihatdan bolaning individual psixologik xususiyatlariga, xususan, temperamentiga bog'liq.

Temperament — bu insonning nerv tizimi xususiyatlariga asoslangan, tug'ma psixofiziologik individual farqlar tizimidir. Klassik Gippokrat-Pavlov tasnifiga ko'ra, temperamentning to'rt turi farqlanadi: sangvinik (kuchli, muvozanatli, harakatchan), flegmatik (kuchli, muvozanatli, sekin), xolerik (kuchli, nomuvozanatli) va melanxolik (kuchsiz nerv tizimi) [2; 78-b.].

Bolaning MTM ga moslashuvi — bu uning yangi ijtimoiy muhit, kun tartibi, kattalar va tengdoshlar bilan munosabatga kirishish jarayonidir. Moslashuvning muvaffaqiyati bolaning keyingi ijtimoiy va kognitiv rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Yomon moslashish esa uzoq muddatli hissiy muammolarga, ta'lim jarayoniga salbiy munosabatga va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin [3; 23-b.].

Temperament va MTM ga moslashish o'rtasidagi munosabat xorijiy tadqiqotlarda ma'lum darajada o'rganilgan. Kagan (1997) tormozlangan va erkin temperament turlarini ajratib, tormozlangan bolalar yangi muhitga qiynalishini ko'rsatgan [4; 112-b.]. Biroq O'zbekiston sharoitida, mahalliy madaniy kontekstda ushbu munosabatni o'rganuvchi tadqiqotlar juda kam.

Shu munosabat bilan, ushbu tadqiqotning maqsadi — Buxoro viloyatidagi MTM larda turli temperamentli 3–5 yoshli bolalarning moslashish dinamikasini

aniqlash va har bir temperament turi uchun maqbul psixologik-pedagogik yordam usullarini belgilashdan iborat.

METODLAR. Tadqiqot 2022–2024 yillar davomida Buxoro viloyatidagi 12 ta maktabgacha ta'lim muassasasida olib borildi. Tadqiqotga MTM ga birinchi marta qo'shilgan 3–5 yoshli 248 nafar bola (126 qiz, 122 yigit) jalb etildi. Ularning barchasi avvalda MTM ga bormaganligi va asab tizimi kasalliklari yo'qligi tadqiqotga qo'shilish mezonlari sifatida belgilandi.

Bolalar temperamentini aniqlash uchun ikki metod parallel ravishda qo'llanildi. Birinchisi — Thomas va Chess (1977) tomonidan ishlab chiqilgan va otanonalar tomonidan to'ldiriladigan Bolalar Xulq-atvor Xususiyatlari so'rovnomasi (9 ta o'lchov: faollik, ritmiklik, yangi muhitga munosabat, moslashuvchanlik, ta'sirchanlik, javob intensivligi, kayfiyat, ishg'ullik va chalg'itilish) [5; 67-b.]. Ikkinchisi — MTM psixologi tomonidan 2 haftalik kuzatuv natijalari asosida to'ldirilgan standartlashtirilgan kuzatuv blanki.

Bolalar moslashishini baholash uchun Moslashish Ko'rsatkichlari Tizimi qo'llanildi, u quyidagi komponentlardan iborat: hissiy indikatorlar (yig'lash, xavotir, tashvish belgilari), ijtimoiy indikatorlar (tengdoshlar bilan muloqot, o'yin faoliyatiga kirishish), somatik indikatorlar (uyqu, ishtaha, sog'liq holati) va faollik indikatorlari (o'yinga qiziqish, tarbiyachiga munosabat). Moslashish davrining uzunligi to'liq moslashish mezoniga erishilgunga qadar hisoblandi.

Ma'lumotlar statistik tahlili SPSS 26 dasturida amalga oshirildi. Kruskal-Wallis testi temperament guruhlarini o'rtasidagi farqni aniqlash uchun; Mann-Whitney U-testi juftlik taqqoslamalari uchun; Spearman korrelyatsiyasi temperament xususiyatlari va moslashish ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni baholash uchun qo'llanildi.

NATIJALAR. Temperament tasnifi natijasida quyidagi taqsimlanish aniqlandi: sangvinik ($n=68$, 27,4%), flegmatik ($n=58$, 23,4%), xolerik ($n=62$, 25,0%), melanxolik ($n=60$, 24,2%). Guruhlar jins, yosh va oilaviy background bo'yicha statistik jihatdan farq qilmadi ($p>0,05$).

Moslashish muddati bo'yicha: sangvinik bolalar eng qisqa (o'rtacha $18,3 \pm 4,7$ kun), flegmatik bolalar (o'rtacha $31,4 \pm 6,2$ kun), xolerik bolalar (o'rtacha $28,7 \pm 7,8$ kun) va melanxolik bolalar eng uzoq (o'rtacha $47,1 \pm 9,3$ kun) moslashish davrini boshdan kechirdi. Guruhlar o'rtasidagi farq statistik jihatdan muhim (Kruskal-Wallis, $H=87,4$, $p<0,001$).

Hissiy indikatorlar bo'yicha: melanxolik bolalarning 83,3 foizi dastlabki ikki haftada kuchli hissiy distress belgilari — intensiv yig'lash, ota-onasini qidirish, ovqat yeyishdan bosh tortish — ko'rsatdi. Xolerik bolalarda 72,6 foizida agressiv xulq-atvor (urish, tishlab olish, ashyolarni tashlash) kuzatildi. Sangvinik bolalarda esa jiddiy hissiy distress faqat 18,4 foizda kuzatildi.

Ijtimoiy integratsiya bo'yicha: sangvinik bolalar 5-kundan boshlab tengdoshlar bilan muloqotga kirisha boshladi, flegmatik bolalar 12–14-kunda, xolerik bolalar 8–10-kunda (ammo ziddiyatli munosabatlar bilan), melanxolik bolalar esa 20–25-kundan keyin sekin-asta ijtimoiy kontaktini o'rnatdi.

Somatik indikatorlar tahlili shuni ko'rsatdiki, moslashish inqirozi davrida barcha guruhlarda uyqu buzilishi va ishtaha pasayishi kuzatildi. Melanxolik bolalarning 41,7 foizi moslashish davri ichida o'tkir respirator infeksiyalar bilan kasallandi, sangviniklarda esa bu ko'rsatkich 14,7 foizni tashkil etdi. Bu immunitet va stressning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi.

Spearman korrelyatsiyasi tahlili temperamentning yangi muhitga munosabat o'lchovi bilan moslashish muddati o'rtasida eng kuchli teskari korrelyatsiya aniqladi ($\rho=-0,67$, $p<0,001$): yangi muhitni qanchalik qiyin qabul qilsa, moslashish shunchalik uzoq davom etdi. Moslashuvchanlik o'lchovi ham muhim korrelyatsiya ko'rsatdi ($\rho=-0,61$, $p<0,001$).

MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari temperament turi va MTM ga moslashish dinamikasi o'rtasidagi munosabatni aniq ko'rsatdi. Sangvinik bolalarning tez va muammosiz moslashishi ularning nerv tizimi harakatchanligi va yangi muhitga ijobiy munosabati bilan izohlanadi. Bu natija Kagan (1997) tomonidan ta'riflangan erkin temperament xususiyatlari bilan mos keladi [4; 118-b.].

Melanxolik bolalarning jiddiy moslashish qiyinchiliklari bir qator mexanizmlar bilan bog'liq. Birinchidan, nerv tizimining zaifligi ularni hissiy jihatdan yangi va noma'lum muhitga nisbatan o'ta sezgir qiladi. Ikkinchidan, yangi muhitga salbiy munosabat temperament xususiyati darhol distress bilan javob berish tendentsiyasini yaratadi. Uchinchidan, stressga nisbatan immunitet zaifligi somatik kasallik riskini oshiradi [6; 45-b.].

Xolerik bolalardagi agressiv xulq-atvor yangi muhitdagi frustratsiyaning tashqariga yo'naltirilishini ko'rsatadi. Bu Berkovitsning frustratsiya-agressiya nazariyasi bilan izohlanadi: ehtiyojlar qondirilmasa, xolerik temperamentli bolalarda agressiya tez namoyon bo'ladi [7; 33-b.].

Tadqiqot cheklovlari: MTM lardagi guruh hajmi va tarbiyachi tajribasini nazorat qilish ba'zi omillarni to'liq bartaraf etmagan. Shuningdek, ota-ona so'rovnomasida ijtimoiy maqbullik xatosi bo'lishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlarda biologik stres markerlarini (kortizol darajasi) o'lchash moslashish stressini obyektiv ifodalash imkonini beradi.

Har bir temperament turi uchun moslashish qiyinchiligini kamaytiruvchi psixologik-pedagogik usullar quyidagicha belgilandi. Sangvinik bolalar uchun: faol va xilma-xil faoliyat, do'stlik va liderlik rollarini qo'llab-quvvatlash. Flegmatik bolalar uchun: shoshilmasdan moslashish vaqtini berish, bir xil kun tartibi, zo'riqtirmaslik. Xolerik bolalar uchun: aniq chegaralar, faol o'yinlar, frustratsiyani ifodalashning ijobiy kanallarini yaratish. Melanxolik bolalar uchun: ota-onadan asta-sekin ajrash, tinchlantiruvchi muhit, tarbiyachi tomonidan maxsus e'tibor.

XULOSA. Tadqiqot turli temperamentli 3–5 yoshli bolalarning MTM ga moslashish dinamikasida statistik jihatdan muhim farqlar borligini isbotladi. Moslashish muddati sangviniklardan (18 kun) melanxoliklargacha (47 kun) sezilarli farq qiladi. Temperamentning yangi muhitga munosabat va moslashuvchanlik xususiyatlari moslashish muddatini eng yaxshi prognozlaydi. MTM pedagoglarining har bir temperament turiga individual yondashuv qo'llashi bolalarning moslashish inqirozini sezilarli darajada yengillashtiradi. Kelajak tadqiqotlarda neyrofiziologik

ko'rsatkichlarni jalb etish va moslashish uzoq muddatli ta'sirlarini longitudinal o'rganish rejalashtiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Thomas A., Chess S. Temperament and Development. — New York: Brunner/Mazel, 1977. — 302 p.
2. Pavlov I.P. Conditioned Reflexes. — London: Oxford University Press, 1927. — 430 p.
3. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1. — New York: Basic Books, 1969. — 428 p.
4. Kagan J. Galen's Prophecy: Temperament in Human Nature. — New York: Basic Books, 1997. — 375 p.
5. Thomas A., Chess S., Birch H. Temperament and Behavior Disorders in Children. — New York: NYU Press, 1968.
6. Rothbart M. Becoming Who We Are: Temperament and Personality in Development. — New York: Guilford, 2011. — 356 p.
7. Berkowitz L. Frustration-Aggression Hypothesis // Psychological Bulletin. — 1989. — Vol. 106(1). — P. 59–73.
8. Berdiyeva, S., & Xudoyberdiyeva, M. (2025). YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH ASOSIDA MILLIY O'ZLIKNI YUKSALTIRISH TEXNOLOGIYALARI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 87-90.
9. Nasiba, Q., & Berdiyeva, S. (2023). SIGNIFICANCE AND CONTENT OF PEDAGOGICAL DIAGNOSTIC METHODS. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF EDUCATION AND COMPUTER SCIENCES (CAJECS), 2(2), 51-53.
10. Qizi, B. S. E. (2025). TA'LIM JARAYONLARINI TASHKIL QILISHDA SUN'IY INTELLEKT VOSITALARINING QO 'LLANILISHI. Alfraganus, (6 (17)), 204-207.
11. Eshonqul o'g'li, B. M. (2026). O'ZBEKISTONDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK ASOSLARI: ZAMONAVIY HOLAT VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI. *Modern education and development*, 41(2), 162-169.

12. Berdiyeva, S. (2024). Improving the methodology of preparing students for creative activity based on foreign experiences. Talqin va tadqiqotlar,(28).